Formativní hodnocení v MŠ: Jak učitelé mohou děti provázet sebepoznáváním

Mgr. Veronika Machurková

S novým RVP pro předškolní vzdělávání se formativní hodnocení stává nedílnou součástí práce i v mateřských školách. Nejde jen o sledování výsledků, ale o každodenní dialog, zpětnou vazbu a podporu dětí při jejich objevování vlastních schopností. Jak mohou učitelé v MŠ využít principy formativního hodnocení k posílení sebehodnocení dětí a rozvoji jejich vnitřní motivace? Jakými prvními krůčky začít? Jak pracovat se zpětnou vazbou efektivně?

Již několik let se v pedagogických kruzích napříč stupni skloňuje pojem formativní hodnocení. Nejprve se tento přístup dostal do povědomí základního a středního vzdělávání, mateřské školy stály nějakou dobu opodál. Často se totiž zapomíná, že se právě v předškolním věku pokládají základy k tomu, jakým způsobem bude dítě nahlížet na sebe samo, na své schopnosti a na proces učení jako takový. V mateřské škole nejde o známky, ale o to, jak učitelka reaguje na pokusy dítěte, jak ho vede k překonávání překážek a jak mu pomáhá uvědomit si, co už umí a co ho ještě čeká. Formativní hodnocení je v podstatě každodenní dialog, který z dítěte činí aktivního účastníka jeho vlastního rozvoje.

Co to formativní hodnocení je?

Formativní hodnocení není soubor testů nebo tabulek. Je to filozofie přístupu k dítěti. Zatímco sumativní hodnocení (např. vysvědčení nebo závěrečné posouzení školní zralosti) se dívá do minulosti a „vystavuje účet", formativní hodnocení se dívá **do budoucnosti**. Jeho hlavním cílem je zlepšit proces učení v momentě, kdy se právě děje. Formativní hodnocení je cesta, která nás **pomocí zpětné vazby** vede ke splnění zadaného cíle. Představit si to můžeme jako GPS navigaci v autě: nerekne nám až v cíli, že jsme jeli špatně, ale v průběhu cesty nás upozorňuje na každou odbočku a pomáhá nám korigovat směr.

V prostředí mateřské školy to mimo jiné znamená, že učitel neustále mapuje potřeby dětí a přizpůsobuje jim své působení. Nehodnotíme dítě jako osobnost (jsi hodný/zlobivý), ale zaměřujeme se na jeho **konkrétní kroky a pokroky**. Vyhodnocujeme cestu, upravujeme podporu (často mluvíme o tzv. lešení neboli scaffoldingu, kdy dítěti poskytujeme jen takovou oporu, kterou v daný moment nezbytně potřebuje), stále dokola.

Kritéria jako základní předpoklad

Aby se dítě mohlo učit, musí vědět, co je cílem. V mateřské škole tyto cíle často zůstávají skryty v ŠVP v tematických plánech nebo v přípravách učitele. Formativní přístup vyžaduje, aby i dítě vědělo, co dnes děláme a proč. Rozlišujeme téma dne, cíl (ten pro učitele, pro děti), pracujeme s kritérii. Tyto termíny se velmi často pletou,

> **Klíčový nástroj učitele je aktivní naslouchání a pozorování, umožní zachytit moment, kdy je dítě nejpřístupnější nové informaci či dovednosti.**

pojďme se na ně podívat a vyjasnit si je. S dětmi většinou v kroužku probíráme **téma týdne/dne**. Máme třeba téma proměny přírody v zimě, zdraví a péče o něj, roční období atd. Zatímco téma může být po celý týden stejné, cíl se nám každým dnem mění. Na začátku týdne budeme mít za cíl seznámit děti s tématem, na konci týdne se bude jednat o cíl, který v tématu zachází do hloubky.

Například: Pokud mám téma týdne roční období, na začátku týdne bude cílem pro učitele: „Seznámím děti s ročními obdobími, začneme se učit písničku." Na konci týdne už budeme mít cíl náročnější, tj. děti zvládají přiřadit druhy oblečení k jednotlivým ročním obdobím.

Drobnou pomůckou může být: představte si cíl jako položku na seznamu, kterou si můžete po dni odškrtnout jako splněnou.

Jakmile děti znají téma dne, **ujasníme si cíl**, můžeme se pustit do práce. Zde přicházejí na řadu kritéria. Děti by měly vědět, ve kterých mezích se mají při tvorbě/hře pohybovat. Kritéria jsou vlastně pravidly hry. Pokud zadáme: „Nakresli sněhuláka", je to jen téma. Kritéria by mohla znít: „Sněhulák bude mít tři koule nad sebou, nos z mrkve a bude stát na zemi, ne ve vzduchu." Na základě splnění zadaných kritérií můžeme hodnotit, jak se dítěti dařilo, dát mu zpětnou vazbu takovou, aby ho posunula vpřed. U nejasného zadání může dojít k odchýlení z prostého jiného pochopení zadání. Taková práce pak nelze hodnotit formativně – hodnotili bychom spíše schopnost dětí číst naše myšlenky než jejich skutečnou dovednost.

Od šikulkování k efektivní zpětné vazbě

Jedním z největších nešvarů nejen v MŠ je nadužívání prázdných pochval. Věta „Ty jsi ale šikulka!" dítěti neříká vůbec nic o tom, co udělalo dobře. Je to nálepka, na které se dítě může stát závislé. Často pak chodí za rodiči, učiteli a žádá si pochvaly přímo: „Paní učitelko, že jsem šikulka." Je načase tento přístup změnit a hodnocení volit jinak. Oprostit se od rychlé odpovědi ve formě šikulky je složité, pro děti je to rychlá zpětná vazba, pro nás vlastně taky. Pokud se ale zamyslíme nad důsledky, dojdeme k tomu, že nálepkujeme děti na šikulky a nešikulky, dělíme je vlastně do dvou skupin – zvládl, nezvládl. Dítě ví, jaký byl výsledek jeho snažení, ale **dál se nijak neposouvá** – formativní hodnocení tedy neprobíhá žádné. Navíc tím budujeme vnější motivaci – dítě nepracuje pro radost z činnosti, ale pro tu jednu větu od dospělého. Změnit to z minuty na minutu úplně asi nejde, drobnou vychytávku ale pro vás mám. Zkuste za omylem vyřčenou šikulkou říct i dovětek proč, případně přihodit i tip na zlepšení, otázku na sebehodnocení dítěte. Najednou se i z šikulky stává prostředek formativního hodnocení.

Efektivní zpětná vazba by měla obsahovat tři složky:

1. **Ocenění konkrétního kroku**: „Vidím, že jsi na té věži použil ty nejširší kostky dospod, aby nespadla."
2. **Dotaz na proces**: „Jak tě napadlo dát tam tu modrou barvu?"
3. **Nasměrování dál**: „Zkus teď postavit ještě jeden most, který ty dvě věže propojí."

Tímto způsobem učitelka nehodnotí dítě, ale jeho práci, a podněcuje jeho **vnitřní motivaci a kreativitu**.

Pozorování jako klíčový nástroj

Učitel v MŠ je především pozorovatel. Formativní hodnocení v předškolním věku stojí na tzv. pedagogické diagnostice v akci. Nejde o to sedět v koutě s deskami a dělat si čárky, ale o **aktivní naslouchání** dětem při hře, práci ve skupině i individuální, během procházky, u jídla, při odpočinku. Pozorování nám umožňuje zachytit tzv. učitelný okamžik (teachable moment) – chvíli, kdy je dítě nejvíce **otevřené nové informaci** nebo dovednosti. Pokud by vás téma zajímalo víc, přečtěte si článek v některém z minulých čísel časopisu, ve kterém se věnujeme pedagogickému diagnostikování.

Sledujeme například:

- Jak si dítě vybírá hračky? Zda **preferuje známé**, nebo hledá nové výzvy.
- Jak **řeší konflikt** s vrstevníkem? Zda ustupuje, útočí, nebo vyjednává.
- Jaké strategie volí při **řešení problémů**? Zda zkouší metodu pokus–omyl, nebo se na chvíli zastaví a snaží se situaci promyslet, případně zda dokáže požádat o radu kamaráda místo dospělého.
- Jak reaguje, když se mu něco nedaří? Sledujeme **míru frustrační tolerance** – zda okamžitě práci opouští,

nebo má tendenci zkoušet to znovu jiným způsobem.

- Jak **pracuje s instrukcí**? Zda potřebuje rozfázovat úkol na jednotlivé malé kroky, nebo dokáže udržet v paměti složitější zadání o několika bodech.
- Úroveň **soustředění** a „ponoření se" do činnosti: Dokáže se dítě nenechat vyrušit okolním hlukem? Jak dlouho udrží pozornost u činnosti, kterou si samo nevybralo?
- **Sociální napodobování**: Sledujeme, zda a jak dítě přebírá dovednosti od svých vrstevníků. Formativní moment nastává, když vidíme, že jedno dítě pozoruje druhé při úspěšném pokusu (např. o kotoul nebo úchop nůžek) a vzápětí se pokusí o totéž.
- **Změny v postojích**: Všímáme si momentů, kdy dítě, které se dříve bálo určité činnosti (např. zpívání před ostatními), projevilo první známky odvahy nebo zájmu. Právě tento „mikroposun" je ideální pro okamžitou formativní zpětnou vazbu.

Tyto informace jsou cenným důkazem o učení, který učiteli umožňuje reagovat v pravý čas – někdy stačí jen povzbudivé kývnutí, jindy návodná otázka.

Sebehodnocení aneb jak se vnímám já

I malé dítě je schopné reflexe, pokud k tomu má nástroje. Sebehodnocení učí děti přebírat zodpovědnost za svůj růst a buduje jejich vnitřní kompas. Které techniky z formativního hodnocení můžeme v mateřských školách využít?

- **Smajlíková škála**: Děti mohou po aktivitě přiřadit magnetek (nebo třeba kolíček) k obličeji, který vyjadřuje, jak se jim dařilo.
- **Tři barvy semaforu**: zelená (rozumím, umím), oranžová (potřebuji trochu pomoci), červená (zatím mi to nejde). Tato technika výborně funguje i při samostatné práci – dítě si dá na stůl zelený nebo červený kelímek, čímž dává učitelce signál, zda může pokračovat, nebo potřebuje „záchranný kruh".
- **Karty reflexe**: Obrázkové karty s otázkami – Co mě nejvíc bavilo? Co bylo nejtěžší? Např. obrázek hory (co bylo nejtěžší překonat?), sluníčka (co mě potěšilo?) nebo klíče (co mi pomohlo problém vyřešit?).
- **Technika „Palce"**: Jednoduché a okamžité gesto v kruhu. Palec nahoru znamená „zvládl jsem to sám", palec do strany „zvládl jsem to s malou pomocí" a palec dolů „potřebuji to ještě trénovat". Je to rychlá diagnostika pro učitelku i pro dítě.
- **„Najdi, co je dobře"** (Detektivové): Místo hledání chyb (např. v pracovním listu) hledá dítě společně s učitelkou nebo kamarádem to, co se povedlo nejvíce. Dítě může označit svou nejpovedenější kličku nebo písmenko zeleným kroužkem. Tím se učí rozpoznávat kvalitu.
- **Reflexní kruh s předmětem**: Kdo drží v ruce „mluvící kamínek" nebo mušli, může ostatním sdělit, na co je dnes u sebe pyšný. Ostatní naslouchají a učí se oceňovat pokroky druhých (vrstevnické hodnocení).

Pozor na to, co bude po sebehodnocení přicházet. Pokud zůstaneme u hodnocení bez další zpětné vazby, nejedná se o techniku použitou formativně, ale sumativně (hodnotí konec cesty). Pokud bychom s těmito technikami chtěli pracovat formativně, měla by po sebehodnocení přijít zpětná vazba a možnost rozvoje nebo posunu správným směrem. Nezbytné je dětem vysvětlit, že červená nebo smutný smajlík není ostuda, ale signál pro učitelku, že má přijít na pomoc.

Důležité tedy je, aby učitel s těmito výstupy dále pracoval. Pokud dítě opakovaně dává červenou u stříhání, je to signál pro učitele, aby mu nabídl jiný typ nůžek, více průpravných cvičení, ale také informoval rodiče, že je třeba se na stříhání nůžkami zaměřit i doma.

Příběh o růstu – portfolio

Portfolio ve školách by nemělo být jen archivem všech výkresů, doplňovaček, pracovních listů. Skutečné formativní portfolio je výběrem prací, které **ukazují pokrok**. Ukazují cestu dítěte, jeho pokrok, případně stagnaci. Z těchto portfolií může čerpat informace dítě,

rodič i učitel. Pokud zanesete vše, co děti vytvoří, budou se vám důležité informace složitě hledat a analyzovat. Ideální je, pokud si **dítě samo vybírá**, co do portfolia vloží jako svůj „výstavní" kousek měsíce.

Příklad: Dvě kresby postavy – jedna ze září a jedna z ledna. Učitelka si k nim sedne s dítětem a ptá se: „Co vidíš na tomhle obrázku jiného než na tom starším?" Dítě samo objeví, že už umí nakreslit krk nebo prsty. To je moment nejsilnějšího učení – uvědomění si vlastního posunu. Dítě v ten moment nevidí své chyby v minulosti, ale svůj růst v přítomnosti.

Práce s chybou v MŠ

V systému formativního hodnocení je chyba považována za nezbytný krok k učení, nikoliv za selhání. Nejen pro mateřské školy to znamená vytvářet prostředí, kde se děti nebojí experimentovat. Když se rozlije barva, neřešíme „kdo za to může", ale „jak to teď uklidíme a co udělat příště, aby kalíšek stál stabilně". Chyby, omyly se stávají, problémy přicházejí, je potřeba se k nim postavit čelem, snažit se o nápravu/řešení. Pokud se s chybou/problémem setká dítě poprvé, nemusí si vědět rady. Může přijít na řadu stres, při kterém děti jednají zkratkovitě, někdy se dostanou až do situace, kdy volí jednu z možností: útěk, útok, strnutí. Zachovejme chladnou hlavu, vraťme dítě do reality, **proveďme ho situací i nápravou**. Učení se z chyby je základem tzv. růstového nastavení mysli, které je pro budoucí úspěch ve škole, v zaměstnání, životě zásadní. Každou takovou zkušeností vyřešenou v klidu a bezpečném prostředí se dítě posouvá vpřed a zažívá **úspěch v podobě vyřešení problému**.

> **Učení se z chyby je základem pro růstové nastavení mysli, které je zásadní pro budoucí úspěch ve škole, v zaměstnání i v životě.**

Komunikace s rodiči

Formativní hodnocení vyžaduje i změnu v komunikaci s rodiči. Ti často očekávají informaci o tom, zda bylo dítě hodné a zda všechno snědlo. Úkolem ředitele a učitelů je rodičům ukázat, že **důležitější je vývoj dovedností**. Místo obecných soudů můžeme rodičům ukázat portfolio a říct: „Podívejte, jak se Anička za poslední měsíc posunula v jemné motorice. Tady už dokáže zapnout knoflík úplně sama." Když rodiče uvidí, že učitelka dítě skutečně individuálně sleduje a rozumí jeho pokrokům, jejich důvěra v mateřskou školu se výrazně prohloubí.

Jak může pomoci ředitel?

Zavést formativní hodnocení do školy není úkol na jeden týden. Vyžaduje to **změnu kultury školy**. Ředitel by měl:

- **Vytvořit prostor pro sdílení**: Umožnit učitelkám vzájemné hospitace/náhledy (nebo tzv. otevřené dveře) a společné plánování.
- **Podporovat profesní růst**: Nabízet semináře zaměřené na formativní techniky, nejen na legislativu. Důležité je také dovolit učitelům v tomto procesu chybovat a zkoušet nové věci bez obav z postihu.
- **Jít příkladem**: Používat principy formativního hodnocení i při hodnocení svých zaměstnanců (popisná zpětná vazba místo kritiky). Pokud ředitel vede např. hospitační rozhovor formativně, učitelky tento styl přirozeně přenášejí na děti.

Formativní hodnocení v mateřské škole není o papírování navíc. Je to o změně úhlu pohledu. Pokud přestaneme děti jen kontrolovat a opravovat a začneme je skutečně provázet a podporovat, vytvoříme v nich zdravé sebevědomí a celoživotní chuť se učit. Dítě, které ví, že chyba je jen začátek nového pokusu a že učitelka je jeho partnerem, má ten nejlepší start do dalšího vzdělávání. Dáváme jim tím ten nejcennější dar: vědomí, že se mohou neustále zlepšovat a že mají své učení ve vlastních rukou.

Autorka je speciální pedagožkou.